

ДИСКРИМИНАЦИЯТА И ЗАЩИТАТА ОТ ДИСКРИМИНАЦИЯ В НАГЛАСИТЕ НА МНОЗИНСТВОТО И СРЕД УЯЗВИМИТЕ ГРУПИ В БЪЛГАРИЯ

Съдържание

Увод	1
1. Дискриминационни нагласи сред мнозинството към уязвимите групи	3
2. Дискриминация и усещания за дискриминация сред уязвимите групи	8
2.1. Наемане на работа и трудова дейност	8
2.2. Услуги	9
2.3. Образование	10
2.4. Семейство и междуличностно общуване	11
2.5. Архитектурна среда	13
2.6. Изповядване на религия	13
2.7. Отношения с органите на реда	14
2.8. Медии	14
3. Усещане за подкрепа и за ефективност на действащата система за защита от дискриминация	15
Заключение	17

Увод

Изследването на дискриминационните практики, на нагласите към дискриминиране сред мнозинството, както и на усещанията, преживяванията и действията по отношение на дискриминацията сред уязвимите групи в България е от особено значение за ефективната реформа на съществуващата система за защита от дискриминация. Такава реформа е немислима без проследяването на обхвата и

дълбочината на проблема и без да се вземе под внимание гледната точка на онези, които тя е призвана да защити. Липсата на подобно изследване при създаването на действащата система за защита от дискриминация у нас бе един от недостатъците на подхода. След създаването ѝ, Комисията за защита от дискриминация (КЗД) се опита да компенсира този пропуск, организирайки и/или поръчвайки изследвания, но както методиката, така и резултатите от тези опити издаваха сериозна липса на професионален подход.¹

За целите на настоящия анализ изследователският екип предприе три инициативи: проучване на наличните публикувани социологически изследвания на нагласите на мнозинството спрямо различни уязвими групи в българското общество; организиране и провеждане на шест групови дискусии с представители на тези групи и анализиране на съобщения, получени по електронната поща в отклик на публикуваните в няколко Интернет сайта призови към експерти за коментари на съществуващата система за защита от дискриминация.

От 1992 г. до сега в България бяха проведени няколко представителни изследвания на нагласите на българското общество към някои уязвими от дискриминация групи. Тези изследвания се фокусираха основно върху нагласите спрямо основните етнически и религиозни малцинства, но някои от тях включиха индикатори, измерващи нагласи и спрямо други уязвими групи (жени, чужденци, хора с различна сексуална ориентация и хора с увреждания). Изследванията са обобщени в няколко публикации.² Данни за нагласите към някои уязвими групи в България се съдържат и в публикациите в рамките на европейските и световните изследвания на ценностите.³

През септември-декември 2008 г. изследователският екип организира и проведе шест групови дискусии с представители на няколко уязвими групи както следва:

- 30 септември 2008 г.: фокус група с представители на ромите в гр. Сливен;

¹ Пример за това са изследванията, резултатите от които са обобщени в Годишния отчет за 2007 г. на КЗД (Виж: КЗД, *Годишен отчет – 2007*, София, 2007 г. сс. 63-77).

² Виж сред по-обхватните: Ж. Георгиев, И. Томова, М. Грекова, К. Кънев, „Някои резултати от изследването „Етнокултурната ситуация в България””, *Социологически преглед*, № 3, 1993 г.; П.-Е. Митев (ред.), *Връзки на съвместимост и несъвместимост между християни и мюсюлмани в България*, София, МЦПМКВ, 1995 г.; И. Томова, *Циганите в преходния период*, София, МЦПМКВ, 1995 г.; Krassimir Kanev, “Dynamics of Inter-ethnic tensions in Bulgaria and the Balkans”, in: *Balkan Forum*, Vol.4, No.2 (15), June 1996; Krassimir Kanev, "Changing Attitudes towards the ethnic minorities in Bulgaria and the Balkans 1992-97", in: Thanasis Sfikas and Christopher Williams (eds.), *Ethnicity and Nationalism in East Central Europe and the Balkans*, Aldershot etc., Ashgate 1999; Г. Фотев (съст.), *Съседството на религиозните общности в България*, София, БАН, 2000 г.; К. Кънев, „Етническа идентичност, междуетнически нагласи и религиозност”, в: Е. Барух, *Евреите по българските зами: родова памет и историческа съдба*, София, МЦПМКВ, 2000 г.; И. Томова, Я. Янакиев, *Етническите отношения в армията*, София, МЦПМКВ, 2002 г.; К. Кънев, Е. Коен, Д. Симеонова, *Пет години по-късно: неправителствените проекти за десегрегация на ромското образование в България*, София, БХК, 2005; А. Пампоров, „Етническите дистанции в България през 2007 г.”, в: П.-Е. Митев, Т. Коцева, Г. Михова, *Младите хора в европейска България*, ЦИН-БАН, 2007 г.; А. Пампоров, *Социални дистанции и етнически стереотипи за малцинствата в България*, София, ИОО, 2009 г. По-нататък за краткост някои от тези публикации са цитирани само с името на автора/авторите и заглавието.

³ Виж: Loek Halman, Ronald Inglehart, Jaime Díez-Medrano, Ruud Luijkx, Alejandro Moreno and Miguel Basáñez, *Changing Values and Beliefs in 85 Countries*, European Value Studies, 11, 2007.

- 3 октомври 2008 г.: фокус група с представители на хора с увреждания в гр. София;
- 9 октомври 2008 г.: фокус група с представители на български мюсюлмани в гр. Мадан;
- 23 октомври 2008 г.: фокус група с представители на българската ЛГБТ общност в гр. София;
- 27 октомври 2008 г.: фокус група с представители на бежанци в гр. София;
- 15 декември 2008 г.: фокус група с представители на организации за защита на жените в гр. София.

Кръгът от въпроси, обсъждани по време на фокус групите, насочваше към информация за типичните ситуации, в които участниците или техни близки са били жертви на дискриминация; реакциите към дискриминацията на лично ниво; формите и степента на подкрепа от семейството и близките в такива случаи; нагласите към формално оплакване от дискриминация; реакциите на институциите, към които е отправено оплакване и оценка на резултатите от оплакването. За всяка от дискусиите бе подготвен запис, а на основата на него впоследствие и доклад. Всички дискусии бяха модерирани от Красимир Кънев, а докладите изготви Десислава Симеонова.

Целите на изследването бяха оповестени в няколко популярни Интернет сайта, както и на сайта на Български хелзинкски комитет. На тях експерти, представители на неправителствени организации, жертви и други заинтересувани бяха приканени да дадат свои мнения за начина, по който действа сегашната система за защита от дискриминация. На тези призови откликнаха относително малък брой заинтересувани. На обявената електронна поща бяха получени само девет съобщения. Част от тях бяха жалби от дискриминация, а друга част – коментари върху механизма за защита.

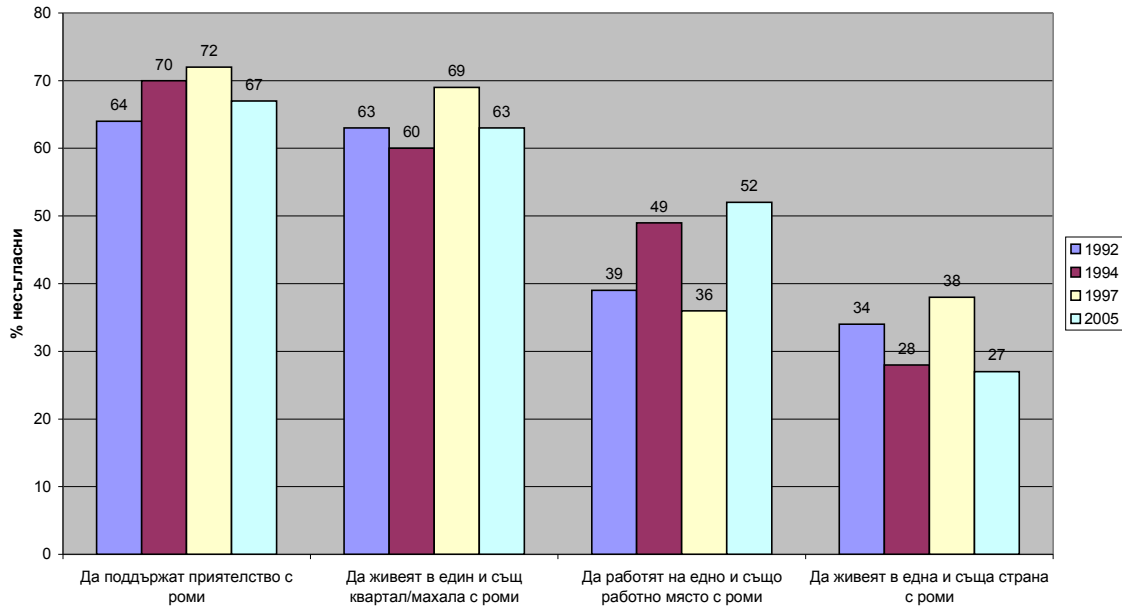
1. Дискриминационни нагласи сред мнозинството към уязвимите групи

Проведените досега изследвания на нагласите на мнозинството към етническите малцинства в България съдържат фокус върху негативните етническите предразсъдъци и социални дистанции. Техните стойности са различни за различните групи, но общо взето разкриват едно сравнително високо равнище на етническа нетолерантност, поне на равнище нагласи. От традиционните етнически малцинства в България тя е най-висока спрямо ромите. Графика 1 по-долу показва равнището на социалните дистанции сред мнозинството българи спрямо ромите чрез дела на несъгласните да влязат в няколко вида взаимоотношения с роми, измерен в четири представителни изследвания на пълнолетното население (1992 г., 1994 г., 1997 г. и 2005 г.):⁴

⁴ Източник: Кънев, Коен, Симеонова, *Пет години по-късно: неправителствените проекти за десегрегация на ромското образование в България*, с. 43.

Графика 1

Нагласи към социални дистанции сред българите спрямо ромите

Тези стойности са твърде високи и не разкриват положителна динамика във времето. С изключение на нагласите към работа на едно и също работно място, най-негативни са нагласите на мнозинството в изследването от 1997 г., по време на голямата икономическа криза. Сравнено представително изследване сред българите от 2007 г. докладва за известна положителна динамика.⁵ В доклад от изследване на Институт „Отворено общество“ от юни 2008 г. обаче, в който се представят стойности за дела на съгласните (а не на несъгласните) с подобни твърдения по отношение на ромите, те са дори по-негативни в сравнение с тези от изследването през 1997 г. Дяловете на съгласните сред мнозинството на българите са както следва:⁶

- Да гостуват в дома Ви – 23,4%
- Да живеят във Вашия квартал – 30,2%;
- Да живеят във Вашето селище – 34,5%;
- Да живеят в България – 55,8%.

Високото равнище на социални дистанции рефлектира върху твърде рестриктивните нагласи сред мнозинството за подкрепа на политическото участие на етническите малцинства. След избирането в САЩ на президента Барак Обама в България се заговори за това, кога представител на исторически отхвърлено етническо малцинство би могъл да има подобен успех и у нас. Данните за нагласите за подкрепа на политическото участие на ромите в България водят към извода, че това като че ли скоро няма да се случи. Графика 2 по-долу показва

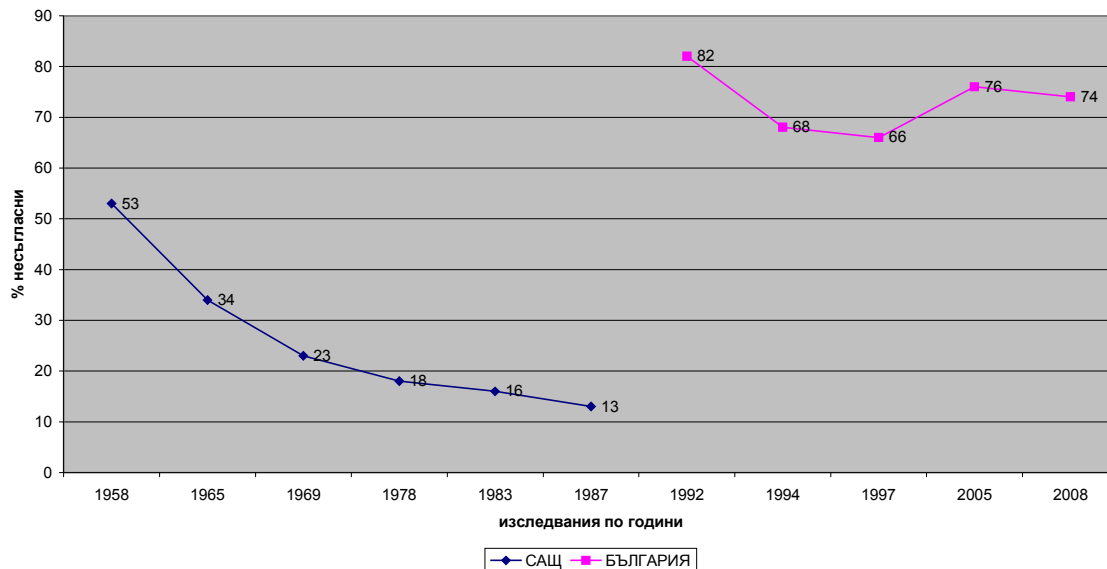
⁵ ИОО, *Ромите в България: информационен справочник*, София, 2008 г., с. 53.

⁶ Пампоров, *Социални дистанции и етнически стереотипи за малцинствата в България*, сс. 129.

динамиката на тези нагласи по отношение на чернокожите в САЩ между 1958-1987 г. в сравнение с тези спрямо ромите в България за периода 1992-2008 г.⁷

Графика 2

САЩ и България: Ако партията, на която симпатизирате, издигне на следващите избори подходящ (компетентен, честен) кандидат, ще гласувате ли за него/нея ако той/тя е чернокож/а (САЩ)/ ром/ка (България)

Изследванията на междуетническите нагласи показват малко по-висока толерантност на равнище нагласи спрямо другите традиционни етнически малцинства в България. Според данните от изследването на ИОО те се сравняват както следва:⁸

Таблица 1

Социални дистанции по избрани индикатори сред българите спрямо някои етнически малцинства в България (юни 2008 г.)

% съгласни

	Да гостуват в дома Ви	Да живеят във Вашия квартал	Да живеят във Вашето селище	Да живеят в България
Арменци	45,5%	47,8%	48,9%	65,9%
Българи мохамедани	43,4%	46%	50%	67%
Евреи	37,8%	42,5%	43,5%	60,5%
Роми	23,4%	30,2%	34,5%	55,8%
Турци	36,1%	39,7%	41%	58,2%

⁷ Източник: Krassimir Kanev, "Changing Attitudes towards the ethnic minorities in Bulgaria and the Balkans 1992-97", p. 221; Кънев, Коен, Симеонова, *Пет години по-късно: неправителствените проекти за десегрегация на ромското образование в България*, с. 42; Данни за 2008 г., предоставени от BBSS Gallup International.

⁸ Източник: А. Пампоров, *Социални дистанции и етнически стереотипи за малцинствата в България*, с. 129.

Тези данни представят една своеобразна йерархия на дистанцирането, на върха на която стоят ромите, а нейното дъно си оспорват българомохамеданите и арменците. Общо взето картината е доста мрачна. Става дума за общности от равноправни български граждани, които имат многовековно присъствие по българските земи. Дори когато става дума за нагласи за живеене в една и съща страна, България, ромите събират съгласието на малко повече от половината българи, а от другите малцинства само българомохамеданите достигат 2/3 съгласие. Тези данни развенчават активираните в периода на прехода многобройни митове за „традиционната българска толерантност”, „българския етнически модел”, „комшулука” и пр.

Изследванията на религиозните нагласи разкриват относително ниска обща религиозност в България. Нагласите към религиозните малцинства сред мнозинството варират, като спрямо някои са твърде рестриктивни. Данни от изследване, поръчано от Български хелзинкски комитет и осъществено на терен от BBSS Gallup International през 2005 г., разкриват следните нагласи към някои от малцинствените религиозни общности в България:⁹

Таблица 2

Нагласи към някои малцинствени религиозни общности в България (2005 г.)

„Според Вас, какво трябва да бъде отношението на държавата към следните религиозни общности?”

	<i>Трябва да бъде ограничаван/о</i>	<i>Трябва да бъде забранен/о</i>	1+2
	1	2	
Католицизъм	7%	3%	10%
Протестантство	17%	5%	22%
Християнски секти	22%	46%	68%
Ислям	22%	11%	33%
Юдаизъм	16%	15%	31%

От религиозните малцинства най-рестриктивни са нагласите на мнозинството към религиозните общности, обозначаващи популярно като „християнски секти”. Това са нови за България религиозни движения, различни от традиционните протестантски църкви, станали популярни главно с репресиите на държавата срещу тях в средата на 90-те години на миналия век. След тях се нарежда исляма и, изненадващо за много, юдаизма. В последните два случая отново имаме общности, обозначили своето традиционно присъствие по българските земи от векове. Това обаче не ги предпазва от това, близо 1/3 от българите да искат тяхното ограничаване или направо забрана. Любопитно е, че делът на българите, които искат забрана на юдаизма, е по-висок от този на искащите забрана на исляма.

Няколко изследвания се занимават относително детайлно с нагласите на мнозинството от българите към други уязвими групи в българското общество.

⁹ Виж по-подробно параметрите на изследването в: Кънев, Коен, Симеонова, *Пет години по-късно: неправителствените проекти за десеграция на ромското образование в България*, с. 21-23.

Изследването на БХК/ BBSS Gallup International от 2005 г. цели да измери нагласите на мнозинството от българите към психично болните хора, чужденците от третия свят и хората с различна сексуална ориентация. Таблица 3 по-долу обобщава някои от резултатите.¹⁰

Таблица 3

Нагласи на българите към психично болните, чужденците от третия свят и хората с различна сексуална ориентация

	Психически болни хора	Чужденци от третия свят	Хомосексуални
За мен това са хора като всички други	24%	53%	15%
Не искам да имам нищо общо с такива хора	30%	14%	66%

Тези данни показват относително силни негативни нагласи към хората с различна сексуална ориентация и, в по-малка степен, но също така с високи стойности, негативни нагласи към психично болните хора. Но дори спрямо чужденците от третия свят, при които открито негативните нагласи не са толкова силни, едва малко повече от половината българи са склонни да ги изравнят със себе си и с другите хора по тяхното човешко качество. Данните за хората с различна сексуална ориентация от същото изследване се допълват и диференцират от данни за нагласите поотделно към гей и лесбийките. Таблица 4 по-долу представя в обобщен вид нагласите към тези две групи.

Таблица 4

„Според Вас нормални и естествени ли са?“

	Сексуалните връзки между мъже	Сексуалните връзки между жени
Да	19%	18%
Не	66%	67%
Нямам мнение/не мога да преценя	15%	15%

Тези данните потвърждават силно рестриктивните нагласи на мнозинството към хората с различна сексуална ориентация, като диференцирането между гей и лесбийките е незначително.

В заключение, изследванията на нагласите към уязвимите групи в България разкриват сериозен потенциал за дискриминиране спрямо тях от страна на мнозинството. Той е различен по отношение на различните уязвими групи. Разбира се, както социалната психология установи още от средата на 30-те години на миналия век, между предразсъдъците и дискриминационното поведение не бива да

¹⁰ Източник: Данни от изследването налични в архива на БХК.

се търси пряка зависимост.¹¹ Но има висока степен на корелация. Това поражда необходимост както от изграждане на ефективна система на защита от дискриминация, така и от диференциране на подходите към различните уязвими групи.

2. Дискриминация и усещания за дискриминация сред уязвимите групи

По време на груповите дискусии участниците от всички уязвими групи споделиха за многобройни и разнообразни дискриминационни практики, на които те са станали жертви. Тези практики обхващат редица сфери на обществения живот. В някои случаи дискриминацията е по-открита, в други – прикрита. Засегнатите я изживяват винаги болезнено, а в някои случаи тя им нанася сериозни психически травми.

2.1. Наемане на работа и трудова дейност

Участниците във фокус групата с представители на ромите споделиха, че е често срещан случай млади роми, завършили средно образование, след като се появят лично и занесат документите си в отговор на обяви за работа, след това да не ги потърсят изобщо. Те биват идентифицирани както по цвета на кожата, така и по това, кое училище са завършили. „Който е завършил 1-во ОУ („циганското“) има много малки шансове да вземе работа.” Онези, които работят, често чуват тяхната работа и личности да бъдат обсъждани с позоваване на етническата им принадлежност („циганката,“, „циганинът“).

Представителите на хората с увреждания споделиха за затрудненията, които имат при наемане на работа. Те се дължат на изискването за пригаждане на работното място, в което много работодатели не искат да инвестират и в несъобразяването на условията на трудова дейност със спецификата на увреждането. Пригаждането е особен проблем за малките фирми. Един от участниците сподели, че при кандидатстване за работа секретарката направо му заявила: „Ще кажа на шефа, но не се надявайте.” После обяснила, че ако го наемат, трябва да му създадат условия, което те не могат да направят. Други участници се оплакаха от условията на наемането и на труд. Например, в случаите на хора с някои видове увреждания не е възможно да се „разделя щата“, който се обявява в бюрото по труда на две, за да могат да бъдат наети двама души, тъй като за един работата на пълен щат ще бъде много напрегната и уморителна. Участник сподели: „Това е една обща слабост на българското трудово законодателство, осемчасовият работен ден. Тъй като то не е приспособено за почасова работа, това засяга в по-голяма степен хората с увреждания, защото те се изморяват и не могат да издържат на по-дълъг целодневен работен ден.”

Участниците във фокус групата на ЛГБТ също споделиха, че изпитват сериозни затруднения да си намерят и да се задържат на работа когато се установи тяхната сексуална ориентация. Поради това те я крият. По време на интервютата кандидати

---

¹¹ Виж: Серж Московичи, *Социална психология*, София, Дамян Яков, 2006 г., сс. 545-548.

се отхвърлят поради външния вид, разкриващ различна сексуална ориентация. Участниците се оплакаха от работодатели, които при наемането задават въпроси дали и какви връзки имат, дали имат планове за деца и др. т. Участниците споменаха и за дискриминация на работното място чрез изгласване в професията много под образователния статус, nepовишаване, даване на понискоквалифицирана работа, nepолзване на придобивките, давани от работодателя, на разнополови партньори. При един драстичен случай на трудова дискриминация участници разказаха за разкриването на хомосексуална връзка на жена, работеща на летище София от нейния работодател. Тя е била строена пред всички служители на магазина да дава обяснение в какви отношения е с приятелката си. Участниците споделиха също така за трудностите, които имат хората с променена джендърна идентичност при наемането на работа и оформянето на трудовите договори поради това, че процедурата на смяна на пола трае години наред.

Участниците във фокус групата на бежанците се оплакаха от дискриминация при наемането и от тормоз на работното място заради цвета на кожата. Един от участниците сподели, че в бюрото по труда му казали, че няма смисъл изобщо да търси работа, защото няма кой да го вземе. Според същия участник хората му казвали „Ние не сме свикнали с хора като теб.“ Друга участничка съобщи, че в магазина, в който работи, има клиенти, които се мръщят, като разберат, че ги обслужва чужденка („заяждат се, стават злобни“).

Представители на мюсюлманите също споделиха случаи на дискриминация на работното място в случай на уволнение на учител, последващо възстановяване от съда и отказ на директорката да назначи отново уволнения. Причината за този упорит отказ според част от участниците е религиозната принадлежност на уволнения – той уредил дарение от софийска ислямска фондация за зъболечение и обезболяващи препарати за децата в училището.

Участниците във фокус групата с представители на организации за защита на жените обърнаха внимание на проблема със сексуалния тормоз на работното място, жертви на който стават изключително жени. Те също така изтъкнаха възможността за виктимизация в случай на оплакване и твърде слабата рамка за защита от този и от другите видове дискриминация в България.

2.2. Услуги

Участниците във фокус групата с представители на ромите определиха положението с достъпа до услуги като „плачевно“. Един участник сподели: „Проблемът е често срещан при ходене на дискотека. Например, отива момче, „почерничък“, и на входа на дискотеката охраната му казва „Ти, назад“. Без обяснения. Дискотеките си имат фейс контрол, но момчето е перфектно облечено. В същото време българин с анцуг ще бъде пуснат. Ако търсиш обяснения - ще те хванат четири човека от охраната и ще те набият. На охраната ѝ е казано да не пуска цигани.“ По подобен начин постъпва и охраната на един от басейните в този град. Проблемът не е ограничен само до Сливен. Друг участник описа следната ситуация в Нова Загора, за която той бе само чул, но не бе лично участвал: Преди 2-3 седмици момче отива на кафе в Нова Загора заедно с приятелката си, но тя му казва: „Тука, в това кафе на цигани и на турци не сервират.“ Въпреки това на

дватамата им е сервирано, може би защото момчето е доста едро. Но на децата-роми и турци от съседното училище не им сервират кафе. Участниците описаха подобни практики в Пазарджик, Русе и Казанлък. Един от тях дори твърдеше, че в кафе в Пазарджик е видял табела „На роми не сервираме.” Друг се оплака от поведението на лекарите в болницата. Той чул от лекари да говорят на всеуслोшание: „Ей, гледайте, целият коридор пълен с мангали.” Друг участник сподели, че по време на раждане в болницата отделят майките-българки и майките-ромки.

Представителите на хората с увреждания се оплакаха от това, че могат да ползват много от почивните бази за хора с увреждания само в неактивния сезон. А представители на хората с психични увреждания заявиха, че на тях им е изцяло преграден достъпа до почивни бази за хора с увреждания, а никъде няма специална база за хора с психични увреждания. Бяха направени също така сериозни оплаквания от политиката за не/реимбурсиране на жизнено необходими лекарства за хора с увреждания от Здравната каса.

Участниците във фокус групата на ЛГБТ споделиха за дискриминационни практики в сферата на здравеопазването. Понякога към тях се подхожда като към носители на заболявания, пренасяни по кръвен път и им се отказва обслужване, както и възможност да даряват кръв. Двойния стандарт при недопускането на еднополов партньор при родилка след раждане е също проблем. Участниците споделиха, че в държавните болници в България единственият, който се допуска при родилката, е бащата на детето; категорично не се допускат партньори в еднополови връзки. Тази забрана не се прилага в частни болници. Те също така се оплакаха от практикуващ в София лекар, който в момента рекламира оперативна терапия за „излекуване от хомосексуализъм”. Другата сфера, в която участниците съобщиха за дискриминация, е обслужването по заведения, дискотеки, кафета и др. Според тях, в много случаи ако еднополови партньори се целуват, ги гонят от заведенията. Най-честият мотив е, че притесняват другите клиенти. Жертва на сериозно хомофобско нападение е станал единственият български спортист, открито обявил своята хомосексуална ориентация. При посещение в Интернет клуб, докато сърфирал в сайт за гей запознанства, той е бил нападат в гръб от група хора, които го пребили с тръба. Бяха споделени и други мнения, че ако някой влезе в гей сайт от публичен Интернет клуб, рискува да бъде пребит.

Участниците във фокус групата с представители на бежанците споделиха за случаи на дискриминация в услугите от държавни институции. Те се оплакаха от лошо отношение от служители при подаване на документи (в полицията, в общината). „Като ти видят името - веднага се държат по-другояче.” Особено на места, където се работи с хора, които не разбират добре български (паспортната служба на МВР на бул. „Мария Луиза”) служителите не проявяват разбиране, държат се нервно и некооперативно.

2.3. Образование

Сериозни оплаквания от дискриминация в образованието направиха участниците във фокус групите с представители на ромите, хората с увреждания и представители на ЛГБТ. Представителите на ромите споделиха, че когато деца-роми отидат да учат с българи, често понасят обиди заради това, биват наричани в

училище „мръсна циганка/ мръсен циганин”, след което те спират да учат. Според тях директорите на училищата не правят достатъчно, за да защитят ромите от дискриминация в такива ситуации.

От тормоз в училище заради тяхното увреждане се оплакаха и участниците във фокус групата на хората с увреждания. Участничка със зрително увреждане сподели, че в училище е била обект на подигравки, изолация, присмех, погаждане на номера (криели нейни неща по дупки в стената, в саксии). Наричали я с обидни епитети: „От първи до пети клас ми казваха „къоравата вещица” всяко междучасие, всеки ден”. Различното третиране и бариерата между децата с увреждане и другите била явна и в отношението на учителите – когато в час тя е изразявала желание да раздава контролни, примерно, учителката обикновено избирала друго дете. Като постъпила в гимназия след седми клас, до средата на осми клас учителката ѝ по математика не забелязала, че момичето има зрително увреждане. В същото време, както и след това никога не е ставало дума да пригодят средата към нея - не са я питали дали да увеличат шрифта на контролното, макар да виждат, че чете с лупа.

Участниците във фокус групата на ЛГБТ споменаха за случаи на тормоз на „поженствени мъже и по-мъжествени жени” в училище. Такива деца често стават обект на нападки от съученици. Макар явният тормоз за се извършва пред очите на преподаватели, мерки за тяхната защита не се взимат, напротив някои дори подстрекават такова поведение, според някои участници. Случаите не са изолирани. Според един участник, „по техникумите, ако някой не се интересува от футбол, веднага бива нарочен и става обект на нападки”. В отговор, учениците напускат училището или се местят в друг клас.

2.4. Семейство и междуличностно общуване

Много от представителите на уязвимите групи споделиха сериозни проблеми в междуличностното общуване, свързани с тяхната групова принадлежност. Участниците във фокус групата с представители на ромите се оплакаха от расистки мотивирани подигравки на улицата или при общуване по време на училище, в заведения или в Интернет форуми. Хората публично заплашвали децата си с цигани: „Ела тука, че циганката ще дойде да те вземе”. Един участник сподели, че вървейки по главната улица в Сливен, в рамките на пет минути две майки са казали подобни неща на децата си. Една участничка разказа за нейна приятелка, която отишла със семейството си в български квартал. Съседи постоянно говорели за тях като за „циганите, циганчетата” и т.н. и карали тяхното дете да ги бие. Дори при един случай бащата хванал едно от децата, и докато го държал казал на сина си: „Налагай циганката.”

Няколко участници във фокус групата за хора с увреждания също се оплакаха от обиди и подигравки, на които те често стават обект. Една участничка със зрително увреждане сподели, че не е сигурна, че хората са способни да приемат хората с увреждане като част от обществото – все още има голяма бариера между хора с увреждания и хора без увреждания. Не става дума само за недостъпна среда – става въпрос за необходимост от променено отношение на хората, защото не знаят как да се държат с хората с увреждания. Друг участник подчерта ролята на междуличностните контакти: Ако обществото живее с хората с увреждания, ако

виждаха по-често хора с инвалидни колички на работа, ако се срещаха с такива хора, те ще ги възприемат като останалите. Достъпната среда е от значение за промяната на психиката на хората. Една участничка маркира една специфична форма на дискриминация – снизходителността към хората с увреждания: неща които не бихме простили на друг, ги прощаваме на хора с увреждания. Друг участник допълни, че те се третират като отделна категория хора и някои неща са им простени – а може би това се прави, защото се мисли, че от тях не може да се изисква повече?

Участниците във фокус групата за бежанците споделиха, че са често обект на обиди, вербални нападки и физическо насилие заради цвета на кожата си. Често на улицата чуват коментари от рода „Черен, какво правиш тука?“, „маймуна“, и т.н. Има и случаи, когато вербалните нападки целят да предизвикат реакция от страна на бежанеца, за да стане скандал и срещу него да бъде употребено насилие. Това е често срещано в дискотеки и на други публични места. Често чужденци с тъмен цвят на кожата биват обиждани на „цигани“. Един участник разказа случаи, при които е бил обиждан докато върви заедно с бременната си съпруга-българка. Сподели и за любопитни погледи, когато бута количката с детето си: „Все надничат вътре да видят какво има, какъв цвят е детето“. Чужденците изживяват проявите на расизма и в натрапчивите жестове на околните. Например, при возене в маршрутка, като седнат до друг човек, те отварят прозореца, за да им покажат, че миришат лошо. Има и пасивно подкрепяне на дискриминацията и расизма – когато хората виждат, че чужденците ги обиждат, си мълчат. Не се намесват и когато деца се подиграват и наричат чужденците „Мустафа“, „чернилка“, „маймуна“. Участник-чернокож сподели за обидни обръщения към него - „този циганин“, „баси черния“, и то не само от българи, но и от роми. Той си обяснява, че част от нападките срещу него са от завист – човекът работи в музикалния бизнес, и предполага, че околните считат, че не трябва да е там, където е, че „не му се полага“. Това се проявява и когато е навън с хубава жена, например. Според един от участниците има огромна разлика между това да общуваш с българи, които са живели в чужбина над пет години и такива, които са живели цял живот в България, особено в малки градове и села. „В малкия град е ужас. В Петрич ме щипеха по ръката. Гледаха на мен като извънземно.“ Понякога чужденци стават жертви на побои с ясно изразени расистки мотиви. Все пак, участниците бяха единодушни, че в миналото проявите на насилие са били по-чести отколкото сега. Но проявите на вербална агресия спрямо тях днес са толкова чести, колкото и в миналото.

Участниците във фокус групата на ЛГБТсподелиха за тормоз в собствената си семейна среда. Родителите пращат децата на терапевти, за да се „излекуват от хомосексуализъм“. С особено тежък проблем с липсата на подкрепа от семейството се сблъскват хора от ЛГБТ общността в малките градове и селата. Те често биват гонени от къщи и отиват в големите градове.

Участниците във фокус групата с представители на организации за защита на жените отбелязаха като изключително сериозен проблем домашното насилие когато негов обект са жените. Те изтъкнаха слабостите в настоящата рамка за защита от този тип насилие, нежеланието на правоприлагащите органи да прилагат съществуващото законодателство и липсата на адекватна система за социални услуги на жени-жертви на насилие.

2.5. Архитектурна среда

Липсата на достъпна архитектурна среда е особено сериозен проблем за хората с физически увреждания. Участниците във фокус групата за хора с увреждания се оплакаха от масова липса на приспособяване на средата, в резултат от което те нямат достъп до редица услуги, а в някои случаи не могат да платят дори дължими сметки. Една участничка, сподели, че се отказала да ходи да плаща сметките си в БТК поради стръмните стълби. Представител на хората със слухови увреждания постави въпроса с архитектурната среда в широк контекст – включващ също така достъп до информация за средата, както и представянето ѝ по приспособен за типа увреждане начин.

2.6. Изповядване на религия

Участниците във фокус групата с представители на мюсюлманите съобщиха много случаи на дискриминация, основана на тяхната религиозна принадлежност. На няколко пъти в дискусиата стана дума за посегателствата срещу мюсюлманската религиозна идентичност по времето на комунизма – разрушаване на джамии и използване на материалите от тях за строителство на други сгради, смяна на мюсюлманските имена, преследване на служители на изповеданието. По време на демократичния преход те споделиха за подобни проблеми – заграбване на вакъфски имоти и строителство на сгради, включително християнски църкви върху тях (в Неделино, Мадан и Старцево); отказ от разрешение за строителство на джамия в гр. Баните; забрана за огласяване на езана; съпротива срещу строителството на минарета; разрушаване на мюсюлманско гробище; забрана на забрадките в училище за мюсюлманските ученички; физически насилия над мюсюлмани (случаят с побоя над мъжа от с. Богданица). Според участниците проблемите са повече там, където мюсюлманите са смесени с християни и са малцинство.

Представителите на бежанците също споделиха дискриминация, свързана с тяхната религия. Те оцениха протестите на националистите от партия „Атака“ срещу високоговорителите на софийската джамия през лятото на 2006 г. като акт на дискриминация срещу онези от тях, които са мюсюлмани. Една от участничките се оплака от подигравки и от това, че нейната майка е псувана и дърпана от тийнейджъри, защото ходи с хиджаб. Друга участничка каза, че преди години е станала свидетелка на нападение над възрастна жена, която на качване в трамвай е била замеряна с камъни от деца, защото е била с хиджаб.

Драстичен случай на дискриминация сподели участник във фокус групата на хората с увреждания. По време на посещение на Троянския манастир заедно с група хора в инвалидни колички, игуменът ги изгонил от манастира с думите: „Колелетата вън! Аз няма да ви пригаждам нищо, вие сте с грехове, затова сте така”.

2.7. Отношения с органите на реда

Участниците във фокус групите на ромите, на бежанците и на ЛГБТ споделиха за проблеми с дискриминация от страна на полицейски служители. Ромите се оплакаха, че полицията не ги защитава когато са обект на открита дискриминация. „Полицай, ако види дискриминация спрямо циганин или турчин, ще си замълчи, или ще защити българина. Полицаяте слагат оплакванията долу, в чекмеджетата.”

Представители на ЛГБТ общността също се оплакаха от отношението на полицейски служители. Според един от участниците във фокус групата полицията понякога също се държи много хомофобски и насажда чувство за вина – т.е. че някой пострадал си го е търсил.

Най-много оплаквания от полицейски служители направиха участниците във фокус групата на бежанците. Един участник от Судан разказа за сериозни проблеми с полицаи. Живее в България от осем години. Работи като строител в Петрич, на ГКПП Златарево, на българо-македонската граница. При пристигането от София в Петрич на гарата е посрещнат от полицай, който му казва „Ей, чернокож, къде отиваш?” Без причина му иска лична карта за проверка. Когато се качил в колата на колегата му българин, дошъл да го откара до обекта, полицаят попитал „Какъв е тоя бандит с вас в колата?”, а към бежанеца се обърнал с думите „Ще видиш...” Вече на самата граница полицаите твърдели, че той прави опит да избяга в Македония. След това искали да получат декларация от неговия работодател, че той „ще отговаря за него” като гаранция, че няма да избяга в Македония. Полицаите използвали обидни коментари като „Бати какъв черен!” Други участници също се оплакаха от постоянни проверки от полицията на лични карти. Една участничка сподели, че полицаите са по-страшни от гражданите. Ако някой ден има някакъв проблем, ще разчита в по-голяма степен на гражданин, отколкото на полицай. Разказа как преди 12 години баща ѝ, бежанец, е бил пребит от крадци пред полицаи, и когато ги извикал на помощ, те му поискали личната карта, а не тръгнали да хващат нападателите.

Участниците във фокус групата с представители на организации за защита на жените обърнаха внимание на нежеланието на полицията да се намесва в случаи на домашно насилие с цел да защити жертвите.

2.8. Медии

Участниците в няколко фокус групи се оплакаха от предубедено отношение на медиите. Представителите на ромите споделиха, че някои медии „гледат само негативната страна на циганите – убийства, кражби, изнасилвания, пиянство. Досега не съм видял една медия да защити циганите в България. Има медии, които плюят много срещу нас.” Други участници споменаха за случая със сестрите Белнейски, където отново са искали да натопят роми за убийството без никакви доказателства.

Според представителите на ЛГБТ телевизиите бълват много стереотипи. „Можем да гледаме Азис, но не и гей парад.” Хомосексуалността се представя като шоу елемент в медиите.

Представителите на бежанците също се оплакаха от предубедено отношение на медиите към тях: „Като пишат за някой чужденец, и го изкарват все едно е Бен Ладен, все едно е виновен за всичките проблеми на света. Българин ако прави същото – ще го споменат с два реда.” Според тях някои медии дори печелят от това да се присмиват на по-различните. „Много тежко е това, че национална телевизия позволява такива неща да се изричат в ефир. А по Интернет форумите е неуправляемо, расизмът там е нещо страшно.”

Участниците във фокус групата с представители на организации за защита на жените обърнаха внимание на масово разпространеното стереотипизиране на ролята на жените в рекламите и в някои предавания по медиите. Това според тях допринася за принижаване на тяхното участие в обществения живот и закрепва представата за тяхната роля, ограничена до семейството, децата и кухнята. То е една от причините за слабото участие на жените в политическия живот и в управлението на страната.

3. Усещане за подкрепа и за ефективност на действащата система за защита от дискриминация

Дискусията във фокус групите с представители на уязвими групи засегна и усещането за подкрепа – както неформална, от семейството и тесния приятелски кръг, така и официална, като ефективност на действащата система за защита от дискриминация.

Участниците във фокус групата с представители на ромите споделиха чувство на яд и срам от дискриминацията, но заедно с това и на безизходица. „Дразним се много, но до 15-та минута ни минава – защото не знаем какво да правим. Всеки го очаква да се случи – има толкова случаи.” Повечето от тях признаха, че споделят с родителите си когато ги дискриминират, но не виждат това какво ще промени. Споделиха, че като кажат, че искат да се оплачат, родителите им казват че няма смисъл и да не се занимават. „Такива са нагласите в общността. То няма да им дойде и на акъла [да се оплачат].” Казват, че родителите им много отдавна „това са го минали”. И те самите на свой ред от малки са свикнали с това. Участниците-роми изказаха пълно недоверие на съдебната власт. Никой не се е оплаквал, защото „ще загуби”, „нищо няма да излезе”. Една участничка каза, че в един момент „можеш ти да излезеш виновен.” Друг участник сподели, че дори не може да си помисли да излезе сам срещу една фирма, дори и да е прав. Участниците изказаха опасения, че делата могат да се купят („В България всичко става или с пари, или с много пари”, делата ще се решат „по другия начин”). Изказаха и опасения за опити за влияние преди делото, заплахи, изнудване, с цел „отдръпване от делото”. Подобно недоверие участниците изразиха и към административните органи. Някои от тях заявиха, че са подавали жалби за дискриминация към РИО на МОН, но без ефект. Няколко участника споделиха, че са чували за КЗД, но им изглежда като нещо далечно и не знаят дали да й имат доверие. Малко хора в ромския квартал обаче са чували за нея. Участниците изразиха очакване КЗД „да дойде в квартала, да прави работа на терен, на място”. В противен случай, само от реклами доверието

към нея няма да се повиши. Според всички участници, ако КЗД има центрове по градовете, това много ще подобри защитата от дискриминация. При наличие на дискриминационна проява, веднага ще могат да отидат да подадат жалба. От друга страна, наличието на КЗД в града ще действа възпиращо на най-честите извършители на такива актове. Някои участници споделиха и „страх от отмъщение” ако се оплачат, а КЗД „не може всеки ден да ходи с жертвата да я защитава”.

Представителите на хората с увреждания също изразиха песимизъм по отношение на възможностите за справяне с дискриминацията. На въпроса дали имат нагласа да се оплакват, те отговориха с: „Определено не. По-често се оплакваме помежду си”. Както се изрази една участничка: „Не се оплаквам, защото повечето закони си недоизяснени – всеки си остава вратички. Нямам доверие в институциите. Не искам да се натовавам. Знам, че няма да има смисъл. Колкото и да се разправяш – нищо не излиза.” Недоверието към действащата система за защита от дискриминация и сред тази група бе силно изразено. Участник във фокус групата сподели, че хората не се оплакват защото не знаят към кого да се обърнат, а и да знаят – „страхът ще ги спре”. Според друг участник една от причините за малкото жалби е, че „хората с увреждания са инертни, свикнали някой да се грижи за тях”. Според него преобладаващата психика на обкръжението е пагубната култура на примирението; той я нарече „робска психика” - най-добре да оцелееш, да изтраеш, пък каквото дойде. Някои участници споделиха и чисто технически причини за малкото жалби от дискриминация – трудностите при написване на жалбата, занасяне, необходимостта от придвижване след призоваване от съответните органи и пр. Представителите на хората с психични увреждания подчертаха необходимостта от това, в техния случай по-активни в оплакванията срещу дискриминация да бъдат членовете на техните семейства и техните настойници. Това обаче става много рядко. Всички участници изразиха подкрепа за идеята КЗД да има регионални поделения и да се самосезира по-често за случаи на дискриминация.

Участниците във фокус групата с представители на ЛГБТ споделиха, че рядко получават подкрепа от семействата си в случаи на дискриминация. Това е така поради стигмата, която съпътства ЛГБТ общността – членовете на семейството се страхуват, че ако фактите станат обществено достояние, те ще донесат подигравки за цялото семейство. Много хора от общността търсят индивидуални начини за справяне с проблема чрез мимикрия – фиктивни партньорства, дори бракове, между много близки приятели за пред родители и работодатели, „за да не възникват въпроси”. Според някои участници общността като цяло е пасивна и не е чувствителна към проявите на дискриминация. Много хора от общността считат дискриминацията, на която са подложени, за „допустима дискриминация” – т.е. нормално е да се отнасят така с тях. Нагласите за оплакване са ниски и поради неверието, че нещо ще се промени, и поради страха, че след подаване на оплакване ще станат още по-преследвани. Несигурността от загуба на работата също спира хората да се оплакват. Съществува и силно недоверие в официалните институции. Вътре в общността често липсва чувство на солидарност, особено между гей и лесбийките. Всички участници се съгласиха, че ще е от полза КЗД да има регионални поделения и да се самосезира по-често.

Най-силно недоверие към институциите на действащата система за защита от дискриминация изразиха участниците във фокус групата на бежанците. Поради това повечето участници изразиха категоричното си убеждение, че няма смисъл да се оплакват. Според тях държавните органи не само че не ги защитават от дискриминация, но някои от тях сами ги дискриминират. Според един участник: „Няма кой да те слуша, затова мълчиш и гледаш. Или им носиш подаръци – кутийка сок, бонбони, за да мине по-леко, дали при лекар или в общината.” Друг участник зададе риторичен въпрос: „Защо КЗД не се самосезира като има сериозни проблеми и като ги знаят?” Според участниците много малко хора знаят за тази комисия. Тя трябва да се рекламира по-усилено и да наложи присъствието си сред хората.

Много от участниците във фокус групата на мюсюлманите бяха активно ангажирани с използването на институциите за защита от дискриминация – както съдилищата, така и КЗД. Въпреки това някои участници изказаха недоверие към техните възможности да ги защитят. Други защитиха институциите, показвайки примери за тяхна ефективна намеса. Всички се обединиха около мнението, че ще бъде много по-добре ако КЗД установи присъствие по места.

Участниците във фокус групата с представители на организации за защита на жените подчертаха, че настоящата законодателна рамка е недостатъчно ефективна за защита от дискриминация срещу жените. Те изтъкнаха необходимостта от специален закон за равенството между половете, който да предвижда както санкции, така и широк кръг други мерки за защита и превенция на дискриминацията, както и за поощряване на равноправието.

Заклучение

В българското общество се съдържа значителен потенциал за дискриминация и широко разпространени дискриминационни практики. Това личи от изследванията на нагласите на мнозинството спрямо уязвимите групи и от оплакванията на представители на тези групи, които разкриват системна и безнаказана дискриминация в много сфери на обществения живот. Органите за защита от дискриминация следва да се изправят пред този проблем с цялата му сериозност. Ако вземат своята работа насериозно, те следва да положат системни усилия да я направят по-ефективна. Ниската ефективност на днешната система за защита от дискриминация се дължи на ниското доверие към нея на представителите на най-уязвимите от дискриминация групи. То, на свой ред, е резултат от отчуждеността на тази система от техните проблеми, от нейната неспособност да преследва тяхното решаване и да им покаже, че може да бъде ефективна. Системата страда и от общото недоверие на българското общество към правосъдните институции, породено от корупцията, безнаказаността на определени социални групи и липсата на независимост.

Институциите за защита от дискриминация и преди всичко КЗД следва преди всичко да обозначат своето присъствие сред уязвимите групи, включително в

ромските гета, бежанските лагери, институциите за лица с увреждания, населените места, в които живеят представители на големите религиозни малцинства. КЗД трябва да отхвърли пасивния подход. Тя трябва да започне да изучава проблемите с дискриминацията проактивно, да идентифицира уязвимите групи и да започне да се самосезира значително по-често. Особено важно е КЗД да започне да планира своите дейности за защита от дискриминация; да си поставя жалони по пътя към пълното отстраняване на дискриминацията в определени сфери и да постига желаните цели. Само така тя може да завоюва доверието и сътрудничеството на уязвимите от дискриминация групи и да изпълни целите на законодателството за защита от дискриминация.

Настоящият доклад е изготвен с финансовата подкрепа на Тръста за гражданско общество в Централна и Източна Европа по проекта на Български хелзинкски комитет и Тръста за равни права - Лондон "Независим преглед на ефективността на анти-дискриминационния режим в България".

**Trust for Civil Society
in Central and Eastern Europe**